

© Тодорова С. М.

философские произведения. - В 2-х т. – Т.1. – М.: Госуд. Изд-во политической литературы, 1955. - С. 136-204.

Тодорова С. М. – викладач кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій

УДК 141.32 : 111.8

«ОСОБЛИВОСТИ ДЕЯКИХ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІВ ПЕРСОНАЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ»

У статті розглядаються особливості персонального буття людини, індивідуальне переживання нею таких екзистенціалів як Страждання, Страх, Віра, Туга, Безстрашність, Біль. Окреслено деякі підходи, які можуть бути покладені в основу методології вивчення специфічних феноменів людського буття. Звернена увага на те, що такі екзистенціальні категорії онтологічної структури людського існування як «страждання», «біль», «страх», «туга», мають великий евристичний філософський потенціал.

Ключові слова: філософська антропологія, персональне буття, біль, безстрашність, страх.

«ОСОБЕННОСТИ НЕКОТОРЫХ ЭКЗИСТЕНЦИАЛОВ ПЕРСОНАЛЬНОГО БЫТИЯ ЧЕЛОВЕКА»

В статье рассматриваются особенности персонального бытия человека, индивидуальное переживание ним таких экзистенциалов как Страдание, Страх, Вера, Тоска, Безстрашие, Боль. Определены некоторые подходы, которые могут быть заложены в основу методологии изучения специфических феноменов человеческого бытия. Обращено внимание на то, что такие экзистенциальные категории онтологической структуры человеческого существования как «страдание», «боль», «страх», «тоска», обладают большим эвристическим философским потенциалом.

Ключевые слова: философская антропология, персональное бытие, боль, безстрашие, страх.

"FEATURES OF CERTAIN EXISTENTIAL PERSONAL LIFE OF THE PERSON"

The article discusses the features of personal life of the person, the individual experience of them as existential suffering, fear, faith, grief, Bezstrashie, Pain. Identified several approaches that could form the basis of the methodology of studying specific phenomena of human existence. It is concluded that such existential categories of the ontological structure of human existence as "suffering", "pain", "fear", "anguish", have great philosophical heuristic potential.

Keywords: philosophical anthropology, a personal being, pain, bezstrashie, fear.

Людина у своєму персональному бутті в будь-якій точці просторово-часового континууму є часткою універсуму, який містить усі можливі значення, змісти і настанови людського існування. Персональне буття у своєму життєвому самовизначенні завжди поєднувало природність і розумність. Вдало з цього приводу висловився Ф. М. Достоевський: «Люди все ще люди, а не фортепіанні клавіші, на яких можна або голим соціальним маніпулюванням, або ставкою на тваринні інстинкти зіграти чужу їм мелодію» [1. 117].

Персональне буття кожної людини унікально-«інакше», кожна людина є автономною істотою, яка здатна по-своєму відчувати і переживати, прагнути до комунікації та пізнання світу, і зміни власного буття. Людина переживає різні екзистенціальні стани і збагачує їх як за допомогою епіфеноменів самої себе, так і в повсякденному життєвому процесі завдяки толерантності, взаємопорозумінню, розважливості у почуттях і думках.

Персональне в людині виявляється завдяки інтерперсональності в результаті спілкування з іншими. Проте, в процесі комунікації людина ризикує потрапити в граничну, межову ситуацію, що загрожує втратою екзистенції і самого буття. Зрозуміло, що все, на що здатна людина, далеко не

завжди реалізується в персональному бутті людини, оскільки всі люди різні, і якщо в антропологічній визначеності одного домінують вольові чинники, то в іншого – раціональні.

І дійсно, немає і не може бути абсолютно однакових людей, благополучних у всіх відношеннях, таких, що відповідають абстрактним уявленням про людину в класичній філософії та здатних до безкорисного філософування і безпередумовного мислення. Тому актуальним є питання щодо персональності тих екзистенціалів, які переживає людина. Ця проблема набуває особливої актуальності як одна з ключових в дослідженнях у тезаурусі філософської антропології та стосується міжособистісного сприйняття, пізнання однією людиною іншої, пошуку стійких взаємозв'язків між зовнішніми проявами та внутрішнім станом людини, що, власне, окреслює їх як персональність та інтерперсональність.

Такі екзистенціали як Страждання, Страх, Віра, Туга, Безстрашність, Біль не раз ставали об'єктом уваги багатьох мислителів, таких як М. Гайдеггер, Ж. П. Сартр, Л. Шестов та інші. Ми не ставимо собі за мету їх аналіз, а конкретизуємо цю тему і розглянемо екзистенціали людського буття як такі, що амбівалентні у своїх проявах й існують як неявні та явні, несвідомі та усвідомлені. Мета статті: нас цікавить проблема, розгляд якої заключається в аналізі переживань основних екзистенціалів у персональному людському бутті, які потенційні буттєві сили стоять за переживаннями страху, болю, страждання, сорому, гніву, радості.

Філософська антропологія набуває сьогодні принципово іншого значення. Це не тільки сфера філософського знання, не тільки певний філософський напрямок, але й особливий метод мислення, який принципово не підпадає під розряд ні формальної, ні діалектичної логіки. Людина в конкретній ситуації – історичній, соціальній, психологічній, екзистенціальній – таким є початковий пункт нового антропологічного філософствування.

Буття індивіду завжди було об'єктом уваги в історії філософської думки, але тільки в кінці XIX ст., разом із критикою основ європейської цивілізації (Ф. Ніцше, О. Шпенглер), почав з'являтися інтерес до інших способів буття людини (екзотична міфологія, філософія і мистецтво країн Сходу і примітивних народів, медитація, східний секс і бойові мистецтва). Некласична європейська філософія з її новими підходами до старих проблем і специфічним вибором феноменів людського буття для свого аналізу (як-то мова, текст, розуміння, сексуальність, тілесність), вимагає й відповідної методології (лінгвістичний аналіз, герменевтика, психоаналіз, феноменологія, екзистенціалізм, структуралізм). Таким чином, відбулось певне зрушення від спроб класичної антропології звести сутність людини до одного основного принципу або субстанції (як правило – розум), до неklasичних уявлень про складність і різноманітність феноменів людського буття і невиразності (невловимості, парадоксальності) природи людини в її персональному бутті. Показовим є особливий інтерес до змінених станів свідомості, екстремальних і граничних ситуацій, всього того, що може виявити межу можливостей, показати масштаб людського в людині, вказати на дещо Інше, бути місцем зустрічі з принципово Іншим.

У процесі секуляризації людина не тільки посягнула на буття Божественне, але й позбавилась основ власного персонального буття. Відбулась деонтологізація людини і для відновлення власного онтологічного статусу, для повернення цінності індивідуальному і колективному існуванню необхідна ресакралізація всіх сфер людського життя як остання можливість повернутися у власний «дім» соматичного буття, забарвлений екзистенціалами.

Усі феномени людського буття можна умовно розділити на дві групи: до першої увійдуть ті форми і способи життєдіяльності, які піддаються нашому контролю, розрахунку й управлінню (або людина вважає, що піддаються). Сюди можна віднести працю, гроші та кар'єру, тобто економічна сфера людського буття, суд і кара (правова сфера людського буття), виховання й освіта (наука), здоров'я і довголіття (медицина). Передбачається, що в кожній такій сфері діяльності є свої іманентні закони, пізнавши які, можна ефективно вирішувати завдання, що стоять перед людиною, і досягти поставленої мети. Навіть, якщо це так, то сфера дії цих законів досить обмежена і вирішення фундаментальних проблем життя і смерті залишається за межами влади людини.

До другої групи доречно віднести феномени, які не піддаються контролю, розрахунку й управлінню, які завжди одиничні й неповторні: це страх і сором, біль і насолода, сновидіння і сп'яніння, сміх і плач, геніальність і божевілля, хвороба і смерть, гра і свята, дитинство і любов. Це те, що не можна купити і передати у спадок, не можна гарантувати і від чого не можна застрахуватись. Це те, що однаковою мірою доступно (або недоступно) всім людям, незалежно від їх матеріального і соціального становища, нації та здібностей. Саме ці феномени на межі гріха і святості, катастрофи і чуда дають справжню насолоду або страждання, які переживаються на рівні персонального буття і за ними слідує щастя або нещастя, спасіння або загибель.

Хоча всі люди рівні в можливості пережити екстремальний досвід, тільки небагато добровільно осмілюються на такий крок, прагнуть уникнути своєї долі. Моторошно розлучатись із заспокійливими ілюзіями, жахливо кидати свій зручний світ власного буття. Однак, усе дійсне і посправжньому цінне те, що здатне назавжди наситити людську жагу Істини і Досконалості, може відбутись на межі людських можливостей, по іншу сторону норм і правил, за межами контрольованої реальності.

Такі події розривають потік персонального буття у повсякденному житті, провокують екзистенціальну ситуацію, підривають всю сталу ієрархію цінностей і відносин, і закидають людину в інший простір і час (сакральний), в інше буття (над-буття або в ніщо). Тут уже не діє закон причин і наслідків, не дійсною стає звична логіка, не допомагає життєвий досвід і здоровий глузд. Залишається тільки небезпека і надія, ризик вибору і жорстокість розплати, доля і промисел Божий, стояння перед лицем Невідомого і неможливість утриматися на краю безодні. До цього неможливо підготуватись, не можна навчитись, тільки можна ризикнути зробити крок назустріч, безумовно і беззастережливо прийняти трансцендентне, дещо таке, що наперед травмує психіку і трансформує особистість. Тільки так можна почути заклик і кинути виклик, принести жертву і прийняти дар, відчути падіння або вознесіння.

Така ситуація неповторна і незворотна як смерть, але тим більшу цінність для особистості та її персонального буття може мати жорсткий досвід переживань подібних станів, обіцяючих звільнення або спасіння. Такі феномени і складають особливий інтерес для філософсько-антропологічного бачення персонального буття, хоча навряд чи піддаються власне науковому аналізу і вимагають особливого підходу і специфічних методів, які можна виявити в різних школах східної філософії і сучасної неklasичної філософії, а також в духовній традиції християнської церкви.

Найбільш цікавими, на нашу думку, є протилежні феномени, як-то народження і смерть, милосердя і жертвність, любов і ненависть, вірність і зрада та інші, всі вони охоплюють персональне буття людини і знаходять свої витoki і результати в страху і соромі, насолоді й болю, задоволенні й стражданні. Чим далі вони відстоять одне від одного, тим більший потенціал виникає в зазорі між ними; чим більше між ними розрізнення, тим більш ширше поле людських можливостей відкривається; чим більший масштаб вони задають, тим більше говорять про загадку людини.

Чи не найелементарнішим, неминучим і вірним симптомом життя є біль, особливо в критичних ситуаціях біль визначає міру людини та її переконань. Біль є тим інваріантом, який супроводжує людину від народження до смерті, початкова і кінцева точка болю визначає персональне буття. У філософії європейського раціоналізму й об'єктивізму не враховується найближче – тіло людини, його страждання і його скінченність, тобто тіло редукується.

Відсутність страху перед болем, уникнення болю закріплює людину в її данності, будь-то сліпе абстрагування від тіла або потрапляння у виключно комфортні та небезпечні позиції – в обох випадках тіло стає скам'янілим, нерухомим, несприйнятливим до болю, почуттів та думок. «Біль як універсально запам'ятований урок», рана є знак, який загострює присутність духу і завіряє надійніше будь-якого підпису. Досвід власне витриманого болю утворює інше ставлення до своєї творчості: суворе, відповідальне і суверенне [2. 137].

Є декілька важливих та інваріантних станів, які видають значення людини, серед яких і біль, що є, мабуть, чи не найважчий іспит у цьому ланцюгові, яким, як правило, помічають життя. Аналіз болю як стану, що стосується безпосередньо персонального буття, не популярний, хоча він є надзвичайно показовим сам по собі, і висвітлює цілий ряд питань. Біль є саме тим ключем, яким відкривається не тільки внутрішній соматичний світ, але одночасно і світ зовнішній. Коли наближаєшся до точок, в яких людина проявляє себе і не уступає болю, перемагає його, то починаєш розуміти засвідчення цієї людини як високої духовної особистості. Іншими словами: назви мені своє ставлення до болю, і я скажу, хто ти!

Мистецтво деякою мірою сприяло утвердженню того культурного статусу пристрастей, де крайній їх прояв (страхи і страждання, неврози і фобії) є невід'ємною характеристикою буття неординарних особистостей, як-то художники й актори, письменники та кінорежисери й інші представники так званої Богеми. Достатньо пригадати феномен В. Ван Гога, Л. Бетховена, М. Пруста та ін. Лише в мистецтві можна побачити і відчути широку палітру різноманітності відтворення і зображення зла, болю, відчаю, страждань.

Символічною є тема страждаючого Христа в християнській культурі як самовираження Духу. Епохально пророчими для техногенної цивілізації Нового часу стали дві картини християнської тематики. Це знамените «Розп'яття» (1512-1515) Ізенгеймського олтаря Матіса Нітхарта

(Грюневальда) в м. Колмар Франція і «Смерть Христа» (1521) Ганса Гольбейна Молодшого з Християнського музею Базеля. Традиційне для християнського світогляду Голгофське принесення Богом самого себе в жертву за спокуту гріхів людських в цих картинах перетворюється в льодяну кров, як символ страждань і смерті.

Як відмічає Е. Юнгер, «Біль як міра – інваріантна; навпаки, тип і спосіб, яким людина підпадає під цю міру, змінюється. З кожною значною зміною основного настрою, змінюється і ставлення людини до болю. Це ставлення ніяк не фіксовано; воно швидше ухиляється від усвідомлення, і все-таки воно кращий пробний камінь для ідентифікації породи. Цей факт у сучасних умовах можна легко прослідкувати, оскільки ми уже володіємо новим і своєрідним ставленням до болю, не зважаючи на обов'язкові норми нашого життя, які з'явилися порівняно недавно в соціумі» [3. 23]. Біль асоціюється з жахом, який цілковито охоплює людину.

Людина прагне відкинути біль у сферу випадку, в зону, якої можна уникнути, від неї ухилитись, або досягати яку немає необхідності. Болю властива надійна і неминуча хватка, він чіткий і передвизначає або завершує ситуацію переживання в найбільш тонких і глибинних рухах душі. Неминучість больової хватки особливо чітко проступає при розгляді найменших і стиснутих в короткий життєвий інтервал відрізків.

Немає людського становища, застрахованого від болю. Біль викликає потребу сподіватись, і, якщо в житті відсутній умиротворяючий фінал, то хоча б у казці, фантазії людина заспокоює себе тим, що десь є місце, позбавлене болю. Тією мірою, якою зростає небезпека, зростають і сумніви в справедливості й невідомості наших цінностей. Там, де дух бачить все поставленим під питання, він схиляється до катастрофічного розуміння речей. Розчин болю в часі породжує нудьгу і тугу як душевний біль, який стосується персонального буття людини в повному обсязі. Біль виштовхується на периферію на користь середнього задоволення, тобто відбувається просторова і часова локалізація болю.

Взагалі, біль, туга, страждання і страх деструктують персональне буття людини. Очі, які плачуть, не можуть бачити ясно, як і вуха тих, хто скаржиться, нарікає і відчуває лише тугу власного серця, не можуть почути «поклик» реального життя і відчути Божественне. Неможливо вирвати з себе якесь одне почуття, щоб організм не відповів відгуком тому або іншому рухові на рівні духу. Наприклад, якщо людина сьогодні, в цю хвилину, піддалась страху – весь її організм захворів. І навпаки, якщо людина починає плекати в собі відчуття радості та героїчного почуття, то в її організм вливаються потенційні перемоги, які через деякий час увійдуть в дії всього персонального буття.

Якщо індивід починає вчити і при звичаювати спочатку свої нерви, як їм сприймати те чи інше явище, та ще заплутувати їх в сітках страху і спогадів, то він ніколи не зможе правильно сприйняти жодного факту Життя. І навпаки, мужність і безстрашність розкривають всю людину, всі її сили і таланти. Прагнення знайти в собі вільне, не обтяжене особистими невдачами і скорботами сприйняття Життя робить персональне буття гармонійним і співзвучним з життям Всесвіту. Ніяка скорбота не може скувати тієї абсолютної незалежної суті, що живе в серці людини. Вміння бути сміливим, подолати страх і не зупинятися на шляху, щоб шкодувати з приводу невірних кроків минулого, відкриває перед людиною можливість звеличитись духом, зрозуміти свої колишні непорозуміння з людьми, власні помилки і відважитись більше їх не повторювати. Не має сенсу жага до знань без наявності сил духу докласти ці знання до повсякденного буття, переживаючи радісне піднесення духу, яким охоплена людина. Життєва істина, прочитана очима, які плачуть, не осяює шлях людини в її сірій повсякденності, що залишається сумнівною і терзається бажаннями.

Істина, прочитана очима, які перестали плакати, осяює сіру повсякденність персонального буття людини. Безстрашність є однією із умов духовного зору. Вся сила і увесь новий сенс персонального існування – навчитись нічого не боятись. Безстрашність – це не лише відсутність боягузтва, це повна працездатність всього організму, повний спокій в атмосфері безпеки.

Персональне буття людини вмщує в себе хаос і порядок, визначеність і невизначеність, які знаходяться в сутності людини досить глибоко. Страх хаосу, неорганізованого простору, хисткість і нечіткість навколишнього світу вселяють тривогу.

У контексті опозиції хаосу і порядку саме хаос є об'єктом страху, пов'язаний зі злом, а упорядкованість виступає символом позитивного, доброго, або такого, що протистоїть страшному і злому. Страх є невід'ємним атрибутом життя і, мабуть, найбільша ілюзія людини – це життя без страху. Але чи можливе звільнення від страху, адже він іманентний людському існуванню. Через переживання страху власна смерть постає як «найпотаємніша (тільки Моя), ні з ким і ні з чим не співвідносна, засвідчена як така, не визначена можливість існування» [4. 127]. Хоча, не зважаючи на

знання про свою смерть, людина всім своїм єством націлена на майбутнє, тому, на нашу думку, головний стан людини – це стан очікування, очікування здійснення сенсу свого існування. Сенс життя людини не визначений однозначно її минулим, він завжди лежить, перебуває і надходить із майбутнього.

Розмірковуючи про майбутнє, переходячи усвідомлений страх власної скінченності, через онтологічний жах до цілісного ноєзису персонального буття, людина долає страх завершити «гештальт» власного життя.

Пізнати страх досить проблематично, оскільки будь-як спроба розкрити його природу рівнозначна її приховуванню. Дещо, що постає перед людиною у вигляді страху, залишається прихованим по суті. Сама нескінченність пізнання – це нескінченність страху, який, за висловом М. Мамардашвілі, завжди відкладається і перебуває в інших формах [5]. Рефлексія як спосіб самоперевірки знання, як «оглядування» на себе і на своє інобуття в слові «свідомість» - є лише «задзеркалля» страху, де він нескінченно самозростає. Страх у людському бутті постає як «начало», «імпульсивна основа», як те, що «породжує», - метафізично і вербально невиразне. Страх як дещо «ставше», як «непритомність свободи» (Л. Шестов) - є «фізичне» інобуття цієї процесуальної метафізики, яка виражається в нескінченній множині знакових форм. Останній зазвичай називають повсякденним страхом, фобією. Взагалі, на нашу думку, людина свідомо настільки, наскільки вона не приховує себе від страху.

В екзистенціалізмі страх розуміється як позитивне явище. «Страх необхідний для того, щоб налякати людину в розмірності її повсякденного бездумного проживання. Він володіє могутньою, у своєму роді навіть єдино хвилюючою силою. Лише в стані страху людина виривається з відданості світу і лише тим самим звільняється для справжніх екзистенціальних завдань» [6. 224]. Екзистенціаль страху, як правило, супроводжується переживаннями негативного характеру, внаслідок яких активізуються рефлексивні процеси, направлені на прийняття рішень у складній ситуації і формування моделей відповідної поведінки. Тобто основні функції екзистенціалу страху полягають в активізації рефлексивних процесів, необхідних для вирішення складних ситуацій, а також у формуванні стабільних моделей поведінки.

Здійснена філософська інтерпретація персональності переживання основних людських екзистенціалів показує специфіку людини не як істоти, яка відокремлена від решти світу, а як такої частин світу, унікальність якої визначається її універсальністю, співвіднесеністю зі світовим буттям у його загальності та культурно-антропологічним персональним виявом. Безумовно, сучасні філософсько-антропологічні пошуки дають більшу можливість для персоналізації нормативів структурування культурно-антропологічного простору в ситуаціях взаємодії. Але для того, щоб описати механізм цього процесу, який дозволив би розкрити природно-соціальний потенціал людини і намітити механізми його подальшого розвитку, необхідно було використати ідеї, які базуються на категоріях культурно-антропологічного простору, персонального, екзистенціальності переживань, проживань чуттєвості, рефлексії.

Визначальними екзистенціальними категоріями онтологічної структури людського існування стали такі підвідомчі на перший погляд лише психології та релігії категорії як «страждання», «біль», «страх», «туга», які мають великий евристичний філософський потенціал.

Людина несе всередині себе гаму почуттів, які пронизують її плоть, почуття трансформуються і роблять персональне переживання основних екзистенціалів унікально інакшим. Безумовно, людина – досить складний об'єкт, зчеплення протилежностей, але це не виключає її цілісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Достоевский Ф. М. Собрание сочинений в 17 томах. Том 5 / [ред. колл. В. Г. Базанов, Ф. Я. Прийма, Г. М. Фридендер и др.] – Л. : Наука (Ленинградское отделение), 1972. – 408 с.
2. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма / О. Ф. Больнов. – СПб: Изд. Лань, 1999. – 335 с.
3. Савчук В. В. Кровь и культура / В. В. Савчук. – СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1995. – 344 с.
4. Юнгер Э. О боли // ТО «Ступени» СПб. – 2000. – №1(1). – С.20 – 27.
4. Гайденок П. П. От исторической герменевтики к «герменевтике бытия». Критический анализ эволюции М. Хайдеггера // Вопросы философии. – 1987. - №10. – С.124 – 133.
5. Мамардашвили М. К. Философия и личность // Человек. – 1994. – №5. – С.5 – 19.
6. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма / О. Ф. Больнов. – СПб: Изд. Лань, 1999. – 335 с.